

บ้านเคหะชนบทแบบบูรณาการ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน*

Integrated Approach Rural Housing Design

in the Upper Part of North-eastern Region

นพดล ตั้งสกุล สรนาถ สินอุไรพันธ์ นิสรา อารุณี ทรงยศ วีระทวีมาศ ลักการ ราชสีสุทธิ์

สุกัญญา พรหมนารถ เขมโชติ ภูประเสริฐ กุลศรี ตั้งสกุลและจิรศักดิ์ สิงห์ปรีชา

Nopadon Thungsakul, Soranart Sinuraibhan, Nisara Aruni, Songyot Weerataweemat, Sakkara Rasrisuttha, Sukanya Prommanart, Khemchote Pooprasert and Teerasak Singhapreecha

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

* (บทความนี้เคยนำเสนอในที่ประชุม
การนำเสนอผลงานวิจัยแห่งชาติ
2553 วันที่ 30 สิงหาคม 2553
ณ ศูนย์ประชุมบางกอกคอนเวน
ชั่นเซ็นเตอร์ เซ็นทรัลเวิลด์ ราช
ประสงค์ กรุงเทพมหานคร)

บทคัดย่อ

สภาพแวดล้อมพื้นที่ชนบทภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาในด้านต่างๆซึ่งส่งผลให้ผู้คนในชนบทจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อรองรับวิถีชีวิตใหม่ที่แตกต่างกันจากวิถีชีวิตตามแบบชนบท งานวิจัยนี้เล็งเห็นถึงความสำคัญดังกล่าว ดังนั้น จึงต้องการทราบถึงการพัฒนาแนวคิดและแสวงหารูปแบบบ้านที่เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนในชนบทเพื่อจัดทำบ้านต้นแบบสำหรับประชาชนที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกันของบ้านพักอาศัยกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของการอยู่อาศัย ที่เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอต้นแบบบ้านที่มีความเหมาะสมกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนบทภาคอีสานปัจจุบัน จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยชนบทในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนในพื้นที่จังหวัด เลย หนองบัวลำภู หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม โดยทำการศึกษาพัฒนาการของแบบแผนบ้านพักอาศัยและสถานการณ์ปัจจุบันของที่พักอาศัยในชนบท จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคเอกสารและจากการสำรวจภาคสนาม ทั้งลักษณะทางกายภาพและสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัยในชนบท การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การประชุมเชิงปฏิบัติการและการประกวดแนวคิดทางสถาปัตยกรรมเกี่ยวกับบ้านในชนบท การศึกษาจะทำการเก็บข้อมูลทั้งที่เป็นบ้านแบบประเพณีและบ้านสมัยใหม่ทั้งนี้เพื่อทราบถึงแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน การสำรวจทัศนคติต่อรูปแบบบ้าน การใช้ชีวิตในชนบทปัจจุบัน ความเชื่อทางสังคมที่สอดคล้องกับการใช้พื้นที่ คำนึงในการเลือกใช้วัสดุและเครื่องเรือน เครื่องใช้ภายในบ้าน

จากการศึกษาพบว่า พฤติกรรมการใช้พื้นที่บ้านพักอาศัยในชนบทภาคอีสานตอนบนยังมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของสังคมเกษตรกรรมชัดเจน แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อรูปแบบและการใช้วัสดุก่อสร้างอยู่อาศัยที่เปลี่ยนไปบ้าง แต่ผู้คนในพื้นที่ยังคงสืบทอดมิติทางสังคมผ่านการให้ความหมายของพื้นที่สำคัญในระดับครัวเรือนอย่างชัดเจน จากข้อค้นพบดังกล่าวได้นำมาออกแบบบ้านและจัดทำเป็นแบบก่อสร้างสำหรับบ้านในชนบทภาคอีสานตอนบน โดยใช้แบบแผนการจัดวางพื้นที่ที่เน้นความยืดหยุ่นในการใช้งาน สามารถปรับเปลี่ยนและขยายได้ตามความต้องการที่สอดคล้องกับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละครอบครัว โดยมีการใช้วัสดุและวิธีการก่อสร้างที่เป็นการผสมผสานกันระหว่างวัสดุในท้องถิ่นและวัสดุสมัยใหม่ที่อยู่ในระบบอุตสาหกรรม และใช้รูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศพร้อมทั้งมีอัตลักษณ์พื้นที่ถิ่น ในขณะที่เดียวกันก็มีความสอดคล้องกับชีวิตร่วมสมัยของชนบท

Abstract

The rural area in the North eastern Thailand has been rapidly changed due to the country's various developments, thus, the residents need to adjust their life accordingly. This research addresses the emerging concerns in the lifestyle alterations and aspires to develop fitting concepts and designs for suitable houses for the rural areas. The designs would be residential prototypes that conform to the environmental, economic and socio-cultural factors affecting Thai population nowadays.

The research aims to explore the various aspects of rural residences in the upper part of the northeastern region, i.e. Loei, Nong Bua Lamphu, Nong Khai, Udon Thani, Sakol Nakorn and Nakorn Phanom. The study on the evolution of rural houses included the analysis of relevant documents, field surveys, interview, direct observation, focus group meetings, workshops and architecture design competition on houses in rural areas.

To perceive the direction of changes in the present context, the research examined the inhabitants' attitudes, lifestyles, social norms in spatial usage, values in furniture and construction materials choosing, both in the tradition and contemporary houses.

The study reveals that behaviors of rural inhabitants in the upper northeastern region still distinctively related to the agricultural lifestyle. While the attitude on design and types of construction materials has been changed, the rural residents still keep their social values through the meaningful usage of the principal area in their home. The research findings were integrated into a design of houses for the rural area of the upper northeastern Thailand. The design was emphasized on the flexibility of the functional spaces that can be adjusted to suit the families' social and financial situations. Local and industrial materials are used for the construction. Moreover, the design is to be tropical climate responsive with local identity and can be related to the contemporary lifestyle in the rural area.

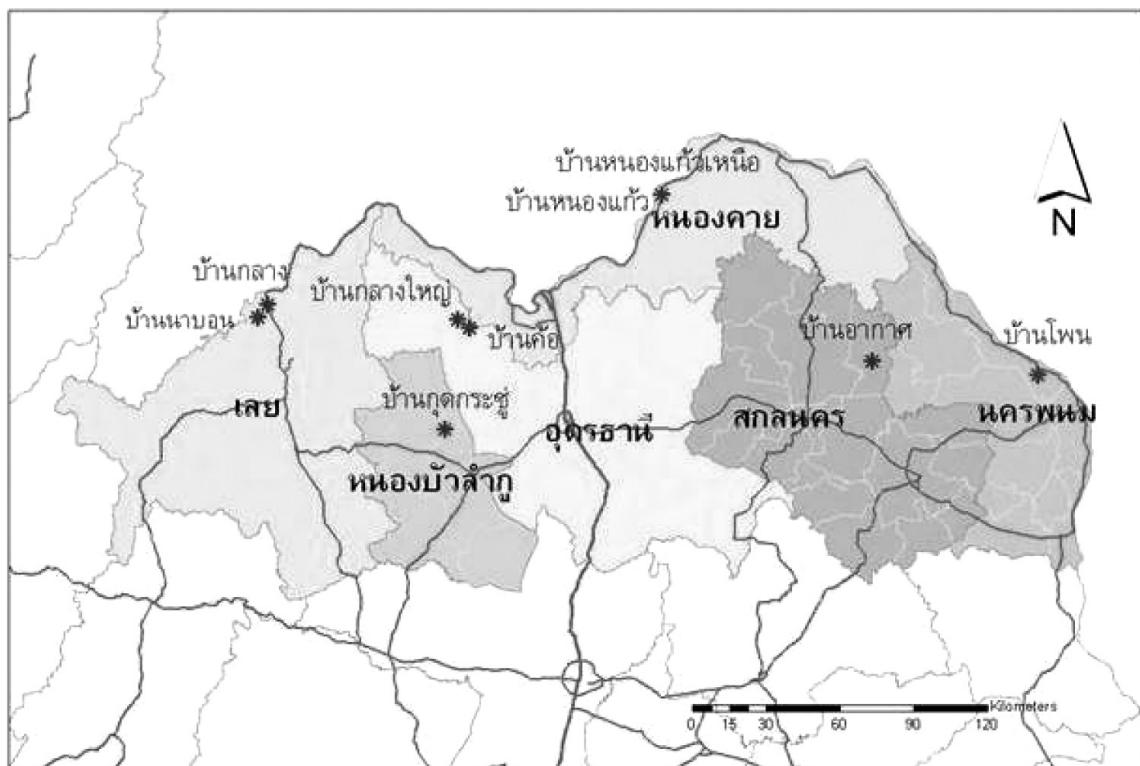
คำสำคัญ : บ้านชนบท เรือนพื้นถิ่น แบบก่อสร้างบ้าน ภาคอีสานตอนบน

Keywords: Rural House, Vernacular House, Construction Drawing, Upper Part of North-eastern Region

บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน มีแบบแผนที่อยู่อาศัยในชนบทที่มีการคลี่คลายไปตามยุคสมัย ทั้งมีการรับค่านิยมทางรูปแบบและเทคนิคใหม่ๆ ผ่านกระบวนการปรับตัวทางสังคม-วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายนอกพื้นที่ โดยเฉพาะผลจากการพัฒนาโครงสร้างและระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่มีแนวโน้มขยายความเป็นเมืองกระจายตัวสู่พื้นที่ชนบท จึงทำให้วิถีชีวิตชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ดังนั้น หากจะมีการจัดทำต้นแบบบ้านในชนบทเพื่อให้ประชาชนได้นำไปใช้ก่อสร้างบ้านของตนเอง จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะต้องทราบถึงความต้องการขั้นพื้นฐานที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ รวมถึงตอบสนองต่อรสนิยมของผู้ใช้อาคาร นอกจากความต้องการพื้นฐานซึ่งต้องมีที่อยู่อาศัยที่มีคุณภาพ ยังจะเป็นการส่งเสริมให้ชาวชนบทได้มีความภาคภูมิใจในการอาศัยอยู่ในพื้นที่และสามารถเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นได้

การศึกษาแบบบ้านเคหะชนบทแบบบูรณาการ จึงเป็นการพัฒนาแนวคิดและแสวงหารูปแบบบ้านที่เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนในชนบท เพื่อจัดทำบ้านต้นแบบสำหรับประชาชนที่สัมพันธ์และสอดคล้องกันของบ้านพักอาศัยกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมของการอยู่อาศัย โดยสามารถรองรับความต้องการที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันของผู้อยู่อาศัยได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการดำเนินงานในลักษณะการวิจัยเพื่อนำผลที่ได้ไปต่อยอดเพื่อการนำเสนอแบบบ้านในชนบทที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมพื้นที่ศึกษา โดยทำการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม การประกวดแบบที่อยู่อาศัยในชนบท และการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ และศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น เอกสารทางวิชาการ งานวิจัยและรายงานของหน่วยงาน องค์กรต่างๆ เพื่อจัดทำรายละเอียดแบบก่อสร้างพร้อมกับการประมาณราคา และทำการเผยแพร่แก่ประชาชนที่สนใจจะนำแบบบ้านไปก่อสร้าง

ภาพที่ 1 ขอบเขตพื้นที่และที่ตั้งชุมชนที่ทำการศึกษา

การตั้งถิ่นฐานและเรือนพื้นถิ่นในภาคอีสาน

1. บริบทและการตั้งถิ่นฐาน

สภาพภูมิศาสตร์ของภาคอีสานเป็นที่ราบสูง โดยทั่วไปเป็นพื้นที่แห้งแล้งและขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง การต่อสู้กับสภาพที่แล้งมากในฤดูแล้งของแต่ละปี ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรอาหารสำหรับชุมชนหมู่บ้านมีการกำหนดพื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำรวมและป่าชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนสามารถเก็บอาหารและทรัพยากรอื่นๆ ได้เท่าที่จำเป็น มักมีการกำหนดรู้กันในชุมชนจนเป็นประเพณี ในภาคอีสานพบการตั้งหลักแหล่งชุมชนที่มีแบบแผนเดียวกัน คือ การกำหนดพื้นที่ชุมชนซึ่งประกอบไปด้วย

1. พื้นที่ดอนที่มีน้ำท่วมไม่ถึงในฤดูฝน เป็นที่ตั้งเรือน
2. พื้นที่ลุ่ม เป็นพื้นที่สำหรับการทำนาข้าว
3. แหล่งน้ำ ซึ่งอาจเป็นลำห้วย หรือหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่

4. ป่าชุมชน มักอยู่ถัดจากที่นา เป็นแหล่งเก็บพืชอาหาร และสมุนไพรต่างๆ หรืออาจกำหนดบางส่วนเป็นป่าปู่ตา อันเป็นที่ตั้งศาลปู่ตาของหมู่บ้าน

2. การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมชุมชนและผังบริเวณเรือน

การวางตำแหน่งของเรือนพักอาศัยในอีสาน จะตั้งเป็นกลุ่มเรือนเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ไม่มีการกันรั้วแบ่งสัดส่วนพื้นที่ที่ชัดเจน ยกเว้นการกันรั้วไม้ไผ่ทางนอนหลวมๆ เพื่อป้องกันสัตว์เลื้อย หรือกันเส้นทางเดินของวัวควาย สภาพแวดล้อมชุมชนชนบทอีสาน มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทางวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของผู้คนมาโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมชุมชนสามารถกล่าวได้โดยสังเขปดังนี้ (ทรงยศและคณะ, 2548)

แต่เดิมจัดวางองค์ประกอบสำคัญชุมชนนั้นมีการยึดถือตามความเชื่อที่เป็นธรรมเนียมประเพณีของชุมชนอย่างเคร่งครัด โดยจะขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ของที่ตั้งและทิศทางที่เป็นมงคล วัดจะตั้งอยู่พื้นที่สูงหากที่ตั้งเป็นเนินหรือโคก หรือตั้งอยู่ทิศทางเหนือน้ำหากที่ตั้งอยู่ริมสายน้ำที่สำคัญและมักจะอยู่ด้านทิศตะวันออกของพื้นที่ชุมชน ส่วนพื้นที่อื่นจะจัดวางให้มีความสัมพันธ์กับตำแหน่งของวัด เช่น ป่าช้าจะอยู่ในทิศทางตรงข้ามวัด ตำแหน่งห่างจากพื้นที่ชุมชน ในภาคอีสานลักษณะทางกายภาพของชุมชนได้ถูกพัฒนาทำให้เกิดถนนแบบตารางซ้อนทับกับเส้นทางสัญจรเดิมทำให้ระบบความสัมพันธ์แบบกลุ่มเครือญาติถูกตัดขาดด้วยถนน

ขอบเขตเรือนมีการปิดล้อมด้วยรั้วเพื่อแสดงอาณาเขตและความเป็นเจ้าของที่ชัดเจนขึ้นทำให้การสัญจรระหว่างกลุ่มเรือนโดยมีลานบ้านเป็นส่วนเชื่อมโยงทำได้ยากขึ้น รวมถึงการพัฒนาการปกครองระดับชุมชนของภาครัฐ ที่ได้มีการจัดกลุ่มจากลักษณะทางกายภาพของชุมชนโดยยึดถนนที่เป็นตารางเป็นเกณฑ์ กลุ่มเรือนที่อยู่ในตารางถนนเดียวกันจะเรียกว่า คุ่ม ซึ่งเป็นการจัดระบบสังคมที่ไม่มีการอ้างอิงความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติเลย ส่วนองค์ประกอบอื่นที่จัดให้มีขึ้นภายในชุมชนภายหลังเช่น โรงเรียน ร้านค้า มักจะตั้งตามชายขอบหมู่บ้านและอยู่ติดกับทางสัญจรหลัก

การวางทิศทางเรือนในแบบเดิมขึ้นกับลักษณะธรรมชาติของสภาพแวดล้อมที่ตั้งเป็นหลัก มีการวางแนวแกนเรือนตามทิศทางที่น้ำไหล หากชุมชนอยู่ติดกับแหล่งน้ำสำคัญหรือกำหนดทิศทางตามทางเดินของดวงอาทิตย์เป็นหลัก โดยที่จะวางแนวแกนยาวของเรือนตามแนวตามตะวันหรือวางตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก แต่ภายหลังการปลูกเรือนเริ่มให้ความสำคัญกับถนนหลักของชุมชนมากกว่า สภาพแวดล้อมเรือนแบบดั้งเดิมมีการใช้พื้นที่บริเวณใต้ถุนเรือนไม่มากนัก เพราะจะถูกใช้เป็นพื้นที่เก็บของและเลี้ยงสัตว์ ภายหลังนั้นได้มีการปรับตัวโดยเฉพาะจากการพัฒนาในพื้นที่ชนบทที่เน้นการให้ชาวบ้านมีห้องสุขา ประกอบกับการเปลี่ยนเครื่องมุงหลังคาจากหญ้าหรือแป้นไม้มาเป็นสังกะสีทำให้บนเรือนแม้บริเวณเกยที่โล่งไม่มีฝาก็ร้อนมากในเวลากลางวัน การพักผ่อนตอนกลางวันและการทำหัตถกรรมต่าง ๆ จึงย้ายลงมาบริเวณใต้ถุนเรือน ปัจจุบันสภาพแวดล้อมเรือนสมัยใหม่พบว่าบริเวณพื้นที่รอบเรือนได้รับอิทธิพลการปลูกไม้ดอกไม้ประดับจากบ้านจัดสรรในเมือง และมีการถมดินปรับระดับให้สูงขึ้นตามเส้นทางเดินหรือถนนในชุมชนที่มักจะทำระดับสูงกว่าพื้นลานบ้านเดิม

3. พัฒนาการเรือนพื้นถิ่นในภาคอีสาน

เรือนในภาคอีสานมีพัฒนาการ 3 ช่วงก่อนที่จะเข้าสู่เรือนแบบที่นิยมในปัจจุบัน คือ เรือนอีสานแบบดั้งเดิม (เรือนแบบประเพณี) เรือนอีสานรุ่นกลาง (เรือนรุ่นประยุกต์) และเรือนอีสานระยะที่ 3 ซึ่งยังมีการพัฒนาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

เรือนอีสานแบบดั้งเดิม หลักฐานหลายส่วนชี้ให้เห็นว่าเรือนในระยะแรกๆของการตั้งถิ่นฐานเป็นเรือนที่มุงหลังคาด้วยหญ้า ส่วนของฝาเรือนมักเป็นไม้ไผ่สานขัดกันหรือเป็นฝาแถบตอง พื้นเรือนก็มักจะปูด้วยฟากสับ ส่วนโครงสร้างหลักเป็นไม้จริง เรือนทั่วไปมุงหลังคาด้วยแฝกหรือหญ้าคาหรือใช้ไม้ไผ่ทาบมุง เนื่องจากเป็นวัสดุเบาที่หาได้ง่ายและมีขั้นตอนการทำที่ไม่ยุ่งยากมาก แต่ก็ทำให้หลังคามีความลาดชันมาก รูปทรงหลังคาจึงสูงแหลมเพื่อ

ให้การระบายน้ำฝนจากหลังคาเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ลักษณะเรือนจึงมักเป็นเรือนเดี่ยวติดกับชาน ไม่มีส่วนเกยหรือระเบียงด้านข้าง ในขณะที่เตาไฟในเรือนก็จะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้วัสดุอย่างหญ้าคา ฝาไม้ไผ่สานและพื้นปากแห้ง ทำให้อายุการใช้งานของวัสดุนานมากขึ้น

พัฒนาการของเรือนอีสานจากเรือนแบบดั้งเดิม
เมื่อชุมชนได้ตั้งหลักแหล่งลงกับพื้นที่นานพอสมควร สามารถทำนาและมีแหล่งอาหารที่พอเพียง เรือนพักอาศัยจึงมีการก่อสร้างแบบเรือนไม้ที่มีความมั่นคงแข็งแรงมากขึ้น การปรับเปลี่ยนการใช้วัสดุจากหลังคาจากหญ้าคาเป็นแป้นได้ส่งผลต่อรูปแบบเรือน ในระยะนี้รูปแบบเรือนจึงเป็นแบบที่ปรับปรุงจากแบบเดิมคือ เรือนชาน เรือนเกย และเรือนแฝด และน่าจะเป็นระยะที่เริ่มแยกเตาไฟไปเป็นเรือนครัวไฟที่ท้ายเรือนแทนการเอาเตาไฟไว้ในเรือนนอน ความสำคัญของส่วนเกยและหัวลอย (ชานมีหลังคาคลุมแยกจั่วหลังคาจากเรือนนอน) มีมากขึ้น

พัฒนาการของเรือนอีสานในระยะที่ 3 เป็นระยะที่เริ่มนิยมปลูกเรือนเกยกันอย่างแพร่หลาย ภายหลังจากที่มีการเปลี่ยนวัสดุจากเป็นแป้นไม้แล้ว ความลาดชันหลังคาก็ลดลงยิ่งเมื่อมีวัสดุใหม่คือ สังกะสี แพร่หลายและเริ่มขยายตัวไปในภาคอีสาน ทำให้มีผลอย่างมากต่อทั้งรูปอาคารและการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่เรือน โดยเรือนใหม่สามารถปรับความลาดหลังคาลงมาและทำให้สามารถขยายความกว้างของเรือนนอนและเกยได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามลักษณะการวางผังในเรือนที่ยังคงยึดถือต่อเป็นแบบแผนประเพณีการลำดับตั้งแต่ส่วนห้องเปิงที่อยู่ตรงบริเวณหัวเรือน และมีส่วนนอนไว้ตรงท้ายเรือนบริเวณที่ติดกับส่วนครัว แต่บริเวณที่เป็นห้องนิรภัยหรือที่มักเปลี่ยนมาเป็นห้องพระหรือห้องธรรมแทน

ส่วนเรือนพักอาศัยของไทยเลยและไทพวนบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย มีการปลูกเรือนบนเสาก่ออิฐเป็นตอม่อ หลังคาทรงปั้นหยาคลุมด้วยกระเบื้องดินเผา ผนังเรือนใหญ่เป็นห้องยาวสี่เหลี่ยมผืนผ้า มักมีจำนวนห้องเสามากกว่า 3 ห้อง เรือนครัวแยกจากเรือนใหญ่แต่เชื่อมด้วยชานน้ำ เรือนจำนวนมากนิยมนำเอาเสาเข้าเข้ามาตั้งประชิดกับชานด้วย

การสำรวจที่อยู่อาศัยในพื้นที่ชนบทภาคอีสานตอนบน

การสำรวจภาคสนาม ประกอบด้วยข้อมูลกายภาพและสภาพบริบทของพื้นที่ รวมถึงข้อมูลจากการสัมภาษณ์ความต้องการและความคิดเห็นของประชาชนโดยใช้แบบสอบถาม ข้อมูล

จากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่ศึกษาจะสะท้อนความเข้าใจสถานการณ์การอยู่อาศัยในชนบทอีสานในปัจจุบัน จากมิติด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมการอยู่อาศัยในปัจจุบัน มิติด้านการใช้วัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้างในท้องถิ่นและมิติด้านรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศพร้อมกับการมีอัตลักษณ์ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

1. ผลการสำรวจที่อยู่อาศัยในชนบท

การตั้งถิ่นฐานและผังของชุมชน

ชุมชนชนบทมีความเด่นชัดในการเป็นครอบครัวขยาย มีการปลูกเรือนของกลุ่มเครือญาติในพื้นที่บริเวณเดียวกันหรือใกล้เคียง สภาพแวดล้อมทางกายภาพจะมีการเปลี่ยนแปลงน้อย โดยส่วนใหญ่การพัฒนาคุณภาพจะอยู่ในรูปของถนนคอนกรีตภายในชุมชน การประดับแนวรั้วบ้าน และแนวพืชสวนครัวที่ปลูกไว้ใช้สอยในครัวเรือน เอกลักษณะอย่างหนึ่งของการเป็นสังคมชนบทคือ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันของชุมชนที่แสดงออกมาในการไม่กันรั้วสูงตัดขาดกัน มีการเป็นส่วนตัวตัดขาดกันระหว่างบ้านแต่ละหลังน้อย บริเวณบ้านจะเก็บเครื่องมือ อุปกรณ์และผลิตผลทางการเกษตร เช่น บริเวณใต้ถุนบ้านและลำข้าว เป็นต้น นิเวศน์ภูมิทัศน์ในพื้นที่ศึกษาจะมีภาพร่วมกันที่ชัดเจน ของชุมชนที่มีรูปแบบที่อยู่อาศัยเป็นบ้านขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บริเวณแหล่งน้ำ หรือพื้นที่การเกษตร อาคารบ้านเรือนถูกโอบด้วยพื้นที่เกษตรกรรมและสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

ลักษณะทางกายภาพ

บ้านที่สำรวจส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย ประกอบด้วยสมาชิกสามวัยได้แก่ วัยสูงอายุ วัยทำงานและวัยเด็ก รวมจำนวนทั้งหมดประมาณ 3 – 5 คน ลักษณะบ้านทั่วไปเป็นบ้านสองชั้น ใต้ถุนปิดล้อม บ้านแบบที่พบรองลงมาคือ บ้านสองชั้น ใต้ถุนโล่ง และบ้านชั้นเดียว นอกจากนี้เริ่มมีการก่อสร้างบ้านสองชั้นแบบบ้านจัดสรรสมัยใหม่ขึ้นบ้างเพียงหลังหรือสองหลังในแต่ละชุมชน บ้านโดยส่วนมากมีอายุประมาณ 10 – 30 ปี หลังใหม่ที่สุดที่สำรวจมีอายุ 2 ปีและหลังเก่าที่สุด อายุ 70 ปี รูปแบบหลังคาที่พบมากที่สุดคือ หลังคาจั่วเดี่ยว มีมุขยื่นด้านหน้า หรือมีเพิงลาดด้านหน้าหรือด้านข้าง นอกจากนี้ยังมีหลังคาปั้นหยา จั่วผสมปั้นหยา ซึ่งมีมุขยื่นหรือเพิงลาดเช่นกัน บ้านเกือบทั้งหมดหันด้านแคบออกสู่ถนน ในกรณีที่อยู่ใกล้แม่น้ำจะหันด้านแคบออกสู่ถนนและวางแนวสันหลังคาขนานกับแม่น้ำ

ราคาค่าก่อสร้างบ้านส่วนมากอยู่ระหว่าง 100,000 – 400,000 บาท งบประมาณที่ใช้สำหรับสร้างบ้านมักมาจากการรวบรวมเงินในครัวเรือน มีส่วนน้อยที่กู้ยืมญาติหรือสถาบันการเงิน

ผู้ก่อสร้างบ้านมักเป็นช่างในชุมชนหรือเจ้าของบ้าน ญาติ และช่างในชุมชน ช่วยกันสร้าง นอกจากนี้พบว่ามีการว่าจ้างผู้รับเหมานอกชุมชนบ้างสำหรับบ้านแบบจัดสรรสมัยใหม่ อาจเป็นเพราะช่างในชุมชนไม่มีความชำนาญพอ ในแง่ของวัสดุก่อสร้างถ้าหากเป็นวัสดุประเภทไม้มักใช้จากบ้านเก่าและบางส่วนตัดมาจากต้นไม้ในไร่ นา แต่ถ้าเป็นวัสดุอื่นเช่น อิฐ ปูน สังกะสี มักจะซื้อจากร้านค้าในตัวอำเภอหรือจังหวัด ค่าแรงช่างมีทั้งแบบเหมาจ่ายทั้งหมดหรือเหมาให้ทำบางส่วน สำหรับแบบบ้านนิยมใช้แบบเหมือนที่สร้างในชุมชน สำหรับระยะเวลาการก่อสร้างบ้านใช้เวลาประมาณ 6 -12 เดือน อย่างไรก็ตามพบว่า บ้านบางหลังใช้เวลาสร้างนานประมาณ 2 ปี ทั้งนี้เป็นเพราะต้องก่อสร้างตามงบประมาณที่มีและสะสมเงินเพิ่มในระหว่างการก่อสร้าง

ส่วนบ้านแบบประเพณี สามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ เรือนเกย เรือนใต้ถุนเตี้ย และเรือนแฝด โดยเรือนเกยจะพบมากที่สุด ส่วนครัวไฟมักจะแยกออกจากตัวเรือนหลัก ลักษณะของเรือนแฝดและเรือนเกย เป็นเรือนสองชั้น ใต้ถุนโล่ง แบบประเพณี ส่วนเรือนใต้ถุนเตี้ยมี เสาปูนต่อไม้ ใช้งานเฉพาะชั้นบน รูปแบบหลังคาส่วนใหญ่เป็นหลังคาจั่วมีปีกนกด้านสกัด ต่อเพิงลาด ทิศทางการวางอาคารมักจะหันด้านยาวของอาคารหาถนน โดยมีแนวแกนทั้งเหนือ – ใต้ และ ตะวันออก – ตะวันตก สำหรับทิศหน้าบ้านหันตามทิศหึ่งพระ

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น สามารถเปรียบเทียบพัฒนาการจากบ้านแบบประเพณีสู่บ้านชนบทในปัจจุบันได้คือ ส่วนที่เป็นใต้ถุนโล่งพบที่มากในบ้านแบบประเพณี กลับพบน้อยลงในบ้านแบบปัจจุบันโดยใต้ถุนบ้านจะเป็นแบบปิดล้อมเป็นส่วนใหญ่ สำหรับหลังคาบ้านทั้งสองประเภทไม่แตกต่างกันมาก คือยังคงเป็นหลังคาจั่วเป็นส่วนใหญ่ แต่บ้านแบบประเพณีมีปีกนกยื่นทางด้านสกัดของจั่วในขณะที่บ้านในปัจจุบันมีมุขยื่นแทน อาจเป็นเพราะต้องการพื้นที่ใช้สอยแบบปิดล้อมเพิ่มขึ้น หรือได้รับอิทธิพลจากบ้านจัดสรรในเมือง ในด้านความสัมพันธ์ของอาคารกับถนนมีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดคือ บ้านแบบประเพณีมักหันด้านยาวของอาคารหาถนนในขณะที่บ้านแบบในปัจจุบันเกือบทั้งหมดหันด้านแคบออกสู่ถนน น่าจะเป็นเพราะส่วนของที่ดินที่ติดถนนมีหน้าแคบลงกว่าแต่ก่อน สำหรับทิศหน้าบ้าน ในปัจจุบันจะหันไปทางทิศตะวันตกหรือตะวันออก ในขณะที่บ้านแบบประเพณีจะหันตามทิศหึ่งพระซึ่งส่วนมากเป็นทิศเหนือ

สภาพแวดล้อมการอยู่อาศัย

การเปรียบเทียบสภาพแวดล้อมการอยู่อาศัยของบ้านในปัจจุบันและบ้านแบบประเพณีพบว่า บ้านในปัจจุบันส่วนมากจะรวมพื้นที่ใช้สอยทุกอย่างไว้ในอาคาร ต่างจากบ้านแบบประเพณีที่มักจะแยกส่วนครัวและห้องน้ำที่มีความร้อน ความชื้น กลิ่น ควัน และของเสียออกจากตัวบ้านหลัก แม้แต่บันไดบ้านในปัจจุบันก็จะอยู่ภายในบ้านเป็นส่วนใหญ่แต่บันไดบ้านแบบประเพณีจะขึ้นจากนอกบ้านสู่ชานหรือเกย

ลักษณะทางสังคม-วัฒนธรรมระดับครัวเรือน

จำนวนครัวเรือนที่เป็นครอบครัวขยายมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับครอบครัวเดี่ยว สำหรับครอบครัวขยายส่วนใหญ่จะมีผู้สูงอายุซึ่งเป็นญาติฝ่ายหญิง เช่น ยาย เป็นผู้อยู่อาศัย และมีจำนวนหลานซึ่งเป็นบุตรชายบุตรสาวของผู้เป็นเจ้าของบ้านปัจจุบัน หากพิจารณาควบคู่ไปกับรูปแบบบ้านที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันจะพบว่า บ้านที่รองรับครอบครัวขยายจากการสำรวจมักจะเป็นบ้านสองชั้นที่มีการปิดล้อมใต้ถุนบ้านในภายหลัง ขณะที่แบบบ้านชั้นเดียวมักจะรองรับครอบครัวเดี่ยว จึงมีความเป็นไปได้ว่า บ้านที่มีรูปแบบแตกต่างจากบ้านพื้นถิ่นและบ้านแบบประยุกต์ เป็นบ้านที่นำมาก่อสร้างในชุมชนในระยะหลัง จึงเป็นที่นิยมสำหรับคนรุ่นหลังที่ใช้ชีวิตตามแบบอย่างในเมืองมากขึ้น ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนแนวคิดในการออกแบบบ้านสำหรับสังคมชนบทปัจจุบัน ที่ควรออกแบบให้รองรับครอบครัวเดี่ยวที่มีจำนวนสมาชิก อย่างน้อย 4 คน และสามารถขยายตัวเพื่อรองรับครอบครัวขยายได้ในอนาคต ซึ่งโดยมากมักจะเป็นการต่อเติมพื้นที่ชั้นล่าง เพื่อเป็นห้องนอนสำหรับผู้สูงอายุในครอบครัว เนื่องจากมีความสะดวกในการใช้งาน ขณะที่ชั้นบนมักจะเป็นพื้นที่เปิดโล่ง ไม่กั้นผนัง ทำให้มีความยืดหยุ่นในการใช้งานสูง สามารถรองรับทั้งครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยวได้ตามความต้องการของเจ้าของบ้าน

วัสดุและวิธีการก่อสร้าง

ผู้ก่อสร้างบ้านในชนบทมักเป็นช่างในชุมชนและญาติพี่น้อง แบบบ้านส่วนมากเป็นแบบที่สร้างกันชุมชน บางส่วนเป็นการออกแบบเองหรือจ้างช่างออกแบบและเขียนแบบให้ โครงสร้างอาคารทุกหลังเป็นระบบเสาและคานโดยใช้ระบบการก่อสร้างในที่ตั้งอาคาร ประกอบกับการใช้วัสดุอาคารสำเร็จรูป ระบบการก่อสร้างในที่ตั้งเป็นการผลิตหรือสร้างส่วนประกอบของอาคารในบริเวณที่ตั้ง เช่น งานเทพื้นคอนกรีตและงานก่อผนัง งานเทพื้นคอนกรีตเป็นการทำพื้นชั้นล่างที่พบในบ้านทั้งแบบ 2 ชั้น และชั้นเดียว บ้านส่วนใหญ่มีห้องหรือผนังในชั้นล่าง งานก่อ

ผนังทำจากวัสดุก่อและฉาบปูนเรียบ วัสดุก่อที่นิยมมากที่สุดคือ คอนกรีตบล็อก อิฐหรืออิฐมอญ งานผนังชั้นสองเป็นการวางไม้แปรรูปตีซ้อนเกล็ดแนวนอนหรือแนวตั้งและมีโครงเคร่าไม้เห็นได้จากภายในห้อง สำหรับการใช้วัสดุอาคารสำเร็จรูปนั้น ใช้เสา คอนกรีตเสริมเหล็กหล่อสำเร็จรูป มีบางหลังที่ยังใช้เสาไม้ ซึ่งได้มาจากไร่นาของตนเองและได้มาจากบ้านเก่า ส่วนพื้นที่ชั้นล่างของบ้านเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กถ่ายลงสู่พื้นดินโดยตรง นอกจากนี้ วัสดุอาคารอื่นๆ ได้มาจากการซื้อจากร้านค้าในตัวอำเภอ หรือจากแหล่งผลิตในท้องถิ่นนั้น

3. ข้อสรุปจากการสำรวจที่อยู่อาศัยในพื้นที่ศึกษา

บ้านชนบทในภาคอีสานตอนบนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นบ้านสองชั้น ปิดล้อมใต้ถุนชั้นล่างใช้เป็นสวนนั่งเล่นและโถงอเนกประสงค์ มีส่วนบริการเช่น ครุฑ ชักล้างและห้องน้ำอยู่ด้านหลังบ้าน บันไดขึ้นชั้นสองมักตั้งอยู่ส่วนกลางบ้านและพื้นที่ในส่วนชั้นบนใช้เป็นพื้นที่เก็บของและส่วนนอน โครงสร้างบ้านทุกหลังที่สำรวจเป็นระบบเสาและคาน วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบ้านเน้นการใช้ไม้แปรรูป

การใช้พื้นที่ในบริเวณรอบบ้านและภายในบ้านมีการปรับเปลี่ยนลักษณะของพื้นที่และเปลี่ยนแปลงการใช้สอยพื้นที่ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน เช่น การย้ายพื้นที่ส่วนครัวและห้องน้ำเข้ามาภายในอาคาร หรือการต่อเติมโรงจอดรถด้านข้างของบ้าน แต่พบว่า แม้รูปแบบของบ้านพักอาศัยจะมีลักษณะทันสมัยคล้ายกับบ้านในเมืองมากขึ้น ผู้อาศัยส่วนใหญ่ก็ยังนิยมวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย เช่น การทำอาหารหรือรับประทานอาหารบนพื้น หรือการปิดประตูขนาดใหญ่ด้านหน้าบ้านเพื่อความเป็นส่วนตัวและนิยมเข้าออกทางด้านหลังบ้านแทน เป็นต้น

สถานการณ์และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยในชนบทอีสานตอนบน

การสำรวจในพื้นที่ศึกษาโดยใช้การแบบสำรวจแบบมีโครงสร้างในการสัมภาษณ์และการสัมภาษณ์แบบกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการในส่วนนี้เพื่อทราบความคิดเห็นของประชาชนภายในชุมชน โดยจะทำการสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับบ้านในชนบท ทิศนคติและวิธีการก่อสร้างบ้าน รวมถึงวัฒนธรรมการอยู่อาศัยแบบร่วมสมัยในบ้านชนบทปัจจุบัน

1. ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยในชนบทจากมุมมองของคนในพื้นที่

ผลการสำรวจแสดงถึงความต้องการและทัศนคติของผู้อยู่อาศัยในบ้านชนบทในพื้นที่ภาคอีสานตอนบนที่ต้องการบ้านที่มีความสะดวกสบายอยู่พอสมควร ประกอบด้วยเครื่องเรือนและอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสมัยใหม่ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีรูปแบบของการใช้ชีวิตเรียบง่ายแบบเดิมอยู่มาก ส่วนรูปแบบของอาคารนั้นยังมีความเห็นที่แตกต่างกันระหว่างความต้องการบ้านแบบสมัยใหม่ให้ทันสมัยเพื่อนบ้านและบ้านในรูปทรงแบบประเพณีเพื่อรักษาอัตลักษณ์ไว้ รูปแบบอาคารที่อยู่ในความสนใจจะเป็นรูปแบบที่คล้ายคลึงกับลักษณะที่คุ้นเคยและเคยเห็นว่าสามารถทำการก่อสร้างได้ในท้องถิ่น เนื่องจากการได้มาซึ่งรูปแบบอาคารจะเป็นการสังเกตการจากเพื่อนบ้านและภายในพื้นที่ชุมชนเอง

ประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับบ้านชนบท เป็นเรื่องของราคาในการก่อสร้างต้องไม่สูงจนเกินไป ซึ่งอยู่ระหว่าง 200,000-400,000 บาท โดยจะต้องเป็นบ้านที่สามารถก่อสร้างเองได้ หรือดำเนินการได้โดยช่างในท้องถิ่น ซึ่งส่งผลให้นิยมเลือกวัสดุก่อสร้างที่มีราคาไม่สูง สะดวกในการจัดซื้อ ซึ่งหมายถึงการซื้อจากร้านค้าในบริเวณหมู่บ้านหรือที่มีจำหน่ายตามร้านค้าวัสดุในตลาดนั้นเอง วัสดุเหล่านี้ยังเหมาะสมกับความรู้ทางช่างของคนในพื้นที่ หรือแม้แต่เจ้าของบ้านหรือญาติมิตร ก็อาจมีความรู้ที่จะสามารถสร้างบ้านของตนเองได้เอง อันเป็นหนทางให้ประหยัดงบประมาณยังส่งผลให้เจ้าของบ้านพยายามใช้วัสดุจากบ้านหลังเก่าและพิจารณาการปลูกต้นไม้ไว้ในพื้นที่เพื่อใช้ในอนาคตอีกด้วย

ขณะที่การใช้พื้นที่ภายในครัวเรือนนั้น ประเด็นสำคัญจะเป็นเรื่องของความเพียงพอของพื้นที่ที่สามารถรองรับครอบครัวขยาย รวมถึงการขยายตัวในอนาคต ความต้องการใช้พื้นที่อเนกประสงค์ ที่รองรับการใช้งานได้ตลอดช่วงกลางวันเป็นประเด็นสำคัญที่ชัดเจน พื้นที่บ้านชนบทจึงควรจำเป็นต้องมีการใช้งานในลักษณะที่มีความยืดหยุ่นสูงมาก โดยมีการปรับเปลี่ยนการใช้งานตามช่วงเวลาระหว่างวันบนพื้นที่ตำแหน่งเดียวกัน มีการใช้งานกิจกรรมที่หลากหลายทับซ้อนบนพื้นที่เดียวกัน

สำหรับความต้องการในการใช้พื้นที่ส่วนอื่นๆ สามารถสรุปได้ ดังนี้ ห้องนอน จำนวนอยู่ระหว่าง 2-3 ห้อง พื้นที่ครัวมีทั้งแบบที่นิยมใช้เตาถ่านหรือเตาแก๊ส แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นครัวที่มีรูปแบบสมัยใหม่ที่มีเคาน์เตอร์พร้อมอ่างล้างจาน พื้นที่ห้อง

น้ำภายในบ้าน ที่จอดรถมีหลังคาคลุม ลานดินโล่งมีความสำคัญในระดับรองลงไป พื้นที่ที่สำคัญน้อยได้แก่ ห้องน้ำชั้นบน การปิดล้อมพื้นที่ผนังบริเวณใต้ถุนทั้ง 4 ด้าน ส่วนไม้ประดับและห้องรับแขกขนาดแปลงที่ดินสำหรับการก่อสร้างบ้านอยู่ระหว่าง 1-2 งาน เพื่อการใช้พื้นที่รอบบ้านในการประกอบกิจกรรมต่างๆ โดยยังคงมีความต้องการพื้นที่สำหรับสวนครัว ลานดินโล่งและยังข้าวที่ชัดเจน

2. ประเด็นที่ได้จากการประกวดแบบบ้านเคหะชนบท

บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่ใต้ถุนขนาดประมาณ 25 – 50 ตร.ม. มีห้องน้ำทั้งสองชั้นโดยห้องน้ำชั้นบนจะมีขนาดใหญ่กว่าชั้นล่าง มีห้องครัวอยู่ชั้นล่าง ส่วนห้องนอนจัดไว้ชั้นล่าง 1 ห้องและชั้นบน 2 ห้องขนาดใกล้เคียงกัน พื้นที่ใต้ถุนบางส่วนใช้สำหรับจอดรถ เลี้ยงสัตว์ เก็บของ เก็บอุปกรณ์ทางการเกษตร หรือทำกิจกรรมเอนกประสงค์ พื้นที่ชั้นบนบางส่วนใช้เป็นพื้นที่นั่งเล่น พื้นที่เอนกประสงค์ ห้องพระ หรือลานแดด

แบบของบ้านส่วนใหญ่มีใต้ถุนที่เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ หลังคาส่วนมากเป็นหลังคาทรงจั่ว ส่วนการจัดพื้นที่ใช้สอยภายในแบ่งพื้นที่เป็นแบบสมัยใหม่คือ มีการปิดล้อมพื้นที่สำหรับกิจกรรมห้องน้ำและห้องครัวจัดรวมอยู่ภายในตัวบ้าน

วัสดุสำหรับโครงสร้างเสาและคานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก มีไม้เป็นส่วนเสริมบ้าง ส่วนพื้นเป็นคอนกรีตเกือบทั้งหมด ผนังส่วนใหญ่เป็นผนังก่ออิฐฉาบปูน ผนังประเภทอื่นที่นำมาใช้บ้างหลังได้แก่ คอนกรีตบล็อกฉาบปูน ดินอัด ไม้เก่า ไม้มะค่า ไม้ไผ่ตัดขวางและบานเกล็ดโครงไม้ วัสดุผนังหลังคาที่ใช้มากคือกระเบื้องดินเผา รองลงมาเป็นกระเบื้องลอนคู่

แนวคิดในการสร้างอัตลักษณ์มักจะเกิดจากรูปแบบทางกายภาพ เช่น ใช้ลักษณะของใต้ถุนสูง หลังคาจั่ว ถึงแม้มีการจัดพื้นที่แบบสมัยใหม่ มีห้องน้ำและห้องครัวรวมอยู่ในตัวบ้าน แต่ก็ยังเน้นการใช้เกยและลานแดด รวมทั้งการใช้ระบบพิกัดในการสร้างและต่อเติมบ้าน ซึ่งแนวคิดในการต่อเติมมักจะเป็นการเพิ่มพื้นที่ชั้นบนภายใต้โครงสร้างเดิมหรือขยายทางด้านข้างโดยมีส่วนเชื่อมกับเรือนเดิม

3. สรุปแนวทางในการออกแบบเคหะชนบทภาคอีสานตอนบน

- แนวทางการออกแบบเคหะชนบทเรียงตามลำดับความสำคัญ ได้ดังนี้
- งบประมาณในการก่อสร้างไม่สูงเกินไป
- เทคนิคและวิธีการในการก่อสร้างที่สะดวกและไม่ซับซ้อน ใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในพื้นที่

- พื้นที่เพียงพอ มีการใช้งานลักษณะเอนกประสงค์ มีความยืดหยุ่นในการใช้งานสูง

- สามารถขยายตัวและต่อเติมได้ในอนาคต

มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายสมัยใหม่

แนวทางในการออกแบบบ้านเคหะชนบท ภาคอีสานตอนบน

1. ปัจจัยที่นำไปสู่การออกแบบบ้านเคหะชนบท

ประเด็นหลักในการนำมาพิจารณาเพื่อเป็นเกณฑ์พื้นฐานสำหรับการออกแบบดังนี้

พื้นที่ใช้สอยภายในบ้าน

ความต้องการพื้นที่ใช้สอยภายในบ้านเกิดจากความต้องการขั้นพื้นฐานเป็นหลัก เช่น ส่วนนอน ส่วนเอนกประสงค์ ส่วนครัว ส่วนอาบน้ำและส้วม เป็นต้น ขณะที่พื้นที่สำหรับการรับแขกพักผ่อนตอนกลางวัน ทำงานบ้านและงานหัตถกรรมจะเน้นที่ความยืดหยุ่นสูง ซึ่งส่วนใหญ่กิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นรอบบริเวณบ้านโดยเฉพาะพื้นที่ที่มีลักษณะกึ่งภายใน-ภายนอก เช่น ใต้ถุนบ้าน ขานโล่ง ใต้ร่มไม้ ชุมทางเข้าบริเวณหน้าบ้าน แคร่ไม้ไผ่หน้าบ้าน เป็นต้น เน้นการเปิดโล่งซึ่งเอื้อต่อการปรับเปลี่ยนการใช้งานและสามารถกันห้องเพิ่มเติมได้

เน้นการจัดพื้นที่ที่ต้องการติดตั้งระบบอาคารโดยเฉพาะระบบท่อน้ำและการระบายน้ำทิ้ง เช่น ห้องน้ำ ห้องส้วม และครัวเป็นกลุ่มพื้นที่เดียวกัน มีการแยกส่วนออกจากตัวอาคารหลักเพื่อให้เกิดการระบายอากาศที่ดีซึ่งจะช่วยให้การระบายความชื้นและความร้อนจากอาคารหลัก

วัสดุและวิธีการก่อสร้าง

เน้นวิธีการก่อสร้างที่คนในชุมชนสามารถก่อสร้างเองได้ ผสมผสานระหว่างการใช้วัสดุจากบ้านหลังเดิม มาใช้งานใหม่ โดยเฉพาะการใช้ไม้เก่าจากการรื้อบ้านเดิม และการใช้เสาปูนหล่อสำเร็จรูป เนื่องจากมีความสะดวกสบาย เป็นวัสดุที่หาได้ทั่วไปตามร้านค้าในท้องถิ่น ผสมผสานระหว่างการใช้วัสดุที่มีจำหน่ายตามร้านค้าในชุมชนและในเขตตัวอำเภอ และวัสดุที่ผลิตได้เองภายในชุมชน

วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างผนัง เป็นส่วนที่มีความหลากหลายและเป็นทางเลือกที่สำคัญในการพิจารณาให้เหมาะสมกับงบประมาณได้ สำหรับพื้นที่ใช้งานในชั้นล่างเน้นการใช้วัสดุก่อที่ค่อนข้างฉาบ เนื่องจากให้ความรู้สึกปลอดภัยและมีความคงทนต่อความชื้นจากดิน จึงใช้ผนังก่ออิฐ ขณะที่ชั้นบนเลือกใช้วัสดุเบาที่นำมาประกอบและติดตั้งได้ง่าย ทั้งนี้ อาจเป็นผนังสำเร็จรูปที่

ผลิตในท้องถิ่นอย่าง ฝามาไผ่หรือไม้รวกสาน ฝามาจากวัสดุจากธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งการเลือกวัสดุตามเกณฑ์นี้ก็สอดคล้องกับแนวคิดด้านวิศวกรรมเรื่องการรับน้ำหนักและความแข็งแรงของโครงสร้างได้เป็นอย่างดี

รูปแบบบ้าน

เป็นรูปแบบพื้นถิ่นประยุกต์ซึ่งมีการใช้งานพื้นที่ไถ่ปูนเป็นส่วนใหญ่ และเริ่มมีการปิดล้อมชั้นล่างบางส่วนเพื่อใช้งานลักษณะอเนกประสงค์โดยเฉพาะการเก็บสิ่งอำนวยความสะดวกเครื่องใช้และอุปกรณ์ต่างๆ แบบบ้านเคหะชนบทจึงมีรูปแบบอาคารที่เรียบง่าย สะท้อนถึงความลงตัวของโครงสร้างและวัสดุอาคารทำให้ประหยัดงบประมาณในการก่อสร้าง ความเรียบง่ายของรูปแบบอาคาร ได้แก่ ผนังอาคารวางในระบบพิกัด (Grid) และหลังคาหลักของอาคารเป็นทรงจั่วที่ไม่ซับซ้อน เลือกขนาดช่วงเสาที่ระยะ 3 เมตร ให้เป็นหน่วยพื้นฐานของช่วงเสาของแบบบ้านเคหะชนบททั้งสองแบบ โดยมีที่มาจากขนาดของวัสดุทำผนังทำให้ประหยัดงบประมาณในการซื้อวัสดุและเป็นการใช้วัสดุอย่างคุ้มค่าและลดขยะที่จะเกิดขึ้นระหว่างที่ทำการก่อสร้างได้

เน้นการเปิดโล่งซึ่งเป็นลักษณะของอาคารในเมืองร้อนชื้นที่ต้องการลมธรรมชาติในการระบายอากาศ ระบายความร้อนและความชื้น โดยการยกไถ่ปูนและการเปิดโล่งในชั้นล่างรวมทั้งการใช้ผนังกึ่งทึบกึ่งโปร่งในส่วนของผนังห้องครัว ช่องเปิดหน้าต่าง การก่อผนังไม่ชนกับแนวอะเส ใช้หลังคาจั่วทรงสูง ทำให้เกิดที่ว่างเป็นปริมาตรที่สูงทำให้อากาศที่ร้อนจึงอยู่ระดับสูงกว่าระดับการใช้งานของผู้อยู่อาศัย สร้างความสบายมากขึ้นได้

คติความเชื่อกับการจัดระบบที่วางภายในบ้าน

ยังคงสะท้อนแบบแผนการใช้พื้นที่ภายในครัวเรือนตามคติความเชื่อ คือ มีการจัดมุมเสาของบ้านสำหรับติดตั้งหิ้งพระ (หิ้งธรรม) และหิ้งบรรพบุรุษ (หิ้งผี) หันหัวนอนไปยังทิศที่มีการติดตั้งหิ้งไว้ และพบว่า จะไม่หันไปทิศเดียวคือทิศตะวันตก ซึ่งเชื่อว่าเป็นทิศที่ไม่เป็นมงคล

ทิศทางการจัดวางอาคารกับผังบริเวณ

การจัดวางผังพื้นบ้านในผังบริเวณลำดับความสำคัญจากสองประเด็นหลัก คือ (1) จากภายนอกอาคารเข้าสู่ภายในโดยคำนึงถึงทิศทางของถนนหลักอันจะเป็นด้านหน้าบ้าน และ (2) จากภายในออกสู่ภายนอกอาคาร โดยคำนึงถึงทิศหัวนอนเป็นหลักและประเด็นรองลงไปซึ่งได้แก่ การใช้หลักการในการจัดกลุ่มพื้นที่สำหรับกิจกรรมต่างๆ

แบบบ้านเคหะชนบท ภาคอีสานตอนบน แบบบูรณาการ

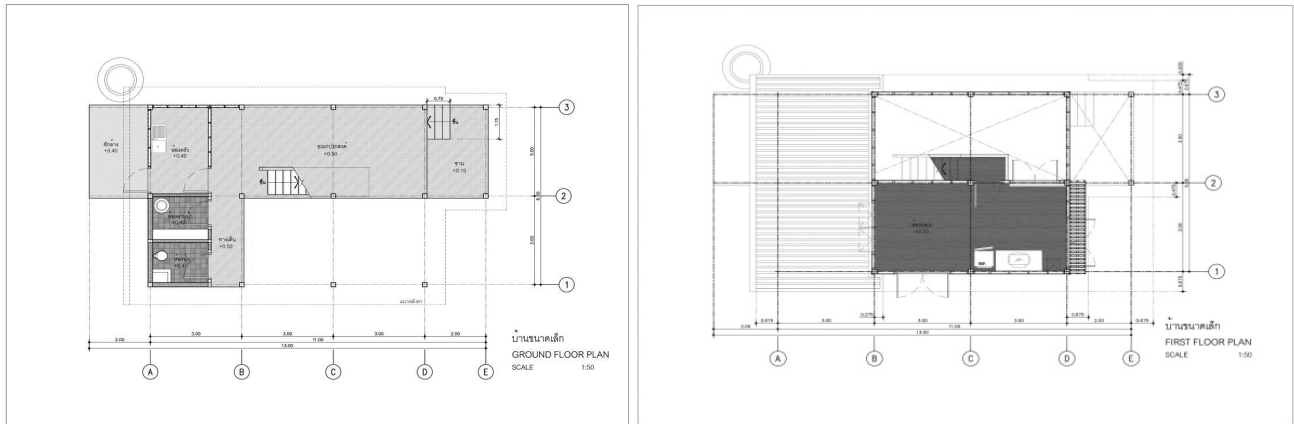
กรอบแนวคิดในการออกแบบบ้านเคหะชนบท สรุปได้ดังนี้

- 1) แบบแผนการใช้พื้นที่และองค์ประกอบพื้นที่ใช้สอยภายในครัวเรือน แบ่งเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่ ส่วนอเนกประสงค์ ส่วนนอน และส่วนบริการ และสามารถต่อเติมเพิ่มพื้นที่ได้
- 2) รูปแบบบ้าน เน้นความเรียบง่าย วิธีการก่อสร้างไม่ซับซ้อน
- 3) การเลือกวัสดุ เป็นการผสมผสานระหว่างวัสดุนำกลับมาใช้ใหม่ กับการใช้วัสดุสมัยใหม่ที่ผลิตจากโรงงานตามระบบอุตสาหกรรม รวมทั้งการมีทางเลือกในการใช้วัสดุที่อาจจะมีในท้องถิ่น

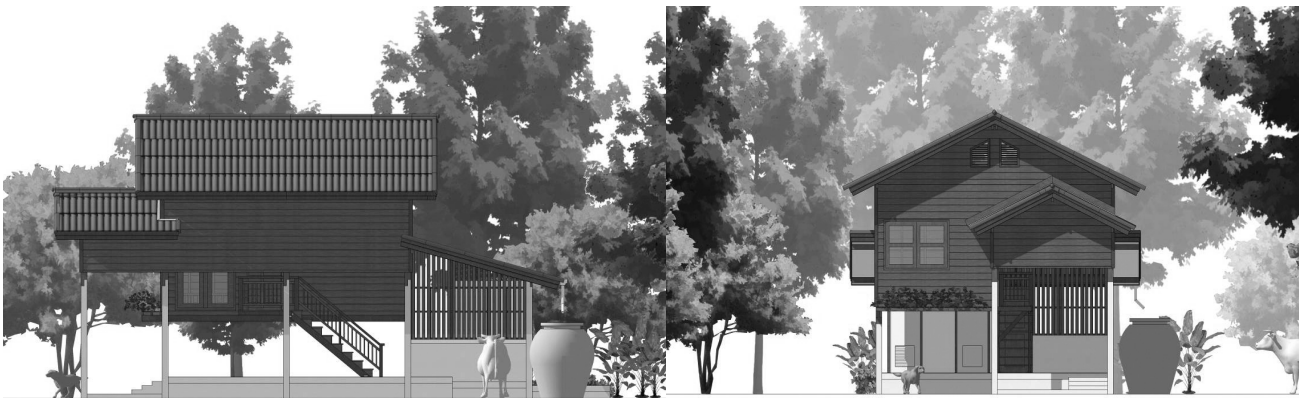
จากการศึกษาแบบบ้านเคหะชนบทภาคอีสานตอนบนได้ผลการศึกษาเป็นแบบบ้าน 2 แบบคือ แบบบ้านขนาดเล็ก และแบบบ้านขนาดกลาง ทั้งนี้ยังมีแบบการต่อเติมบ้านระยะที่ 1 และระยะที่ 2 จากแบบบ้านขนาดเล็ก รวมแบบบ้านทั้งหมดเป็น 4 แบบพร้อมทั้งการประมาณราคาค่าก่อสร้าง ดังนี้

1. แบบบ้านเคหะชนบทขนาดเล็ก

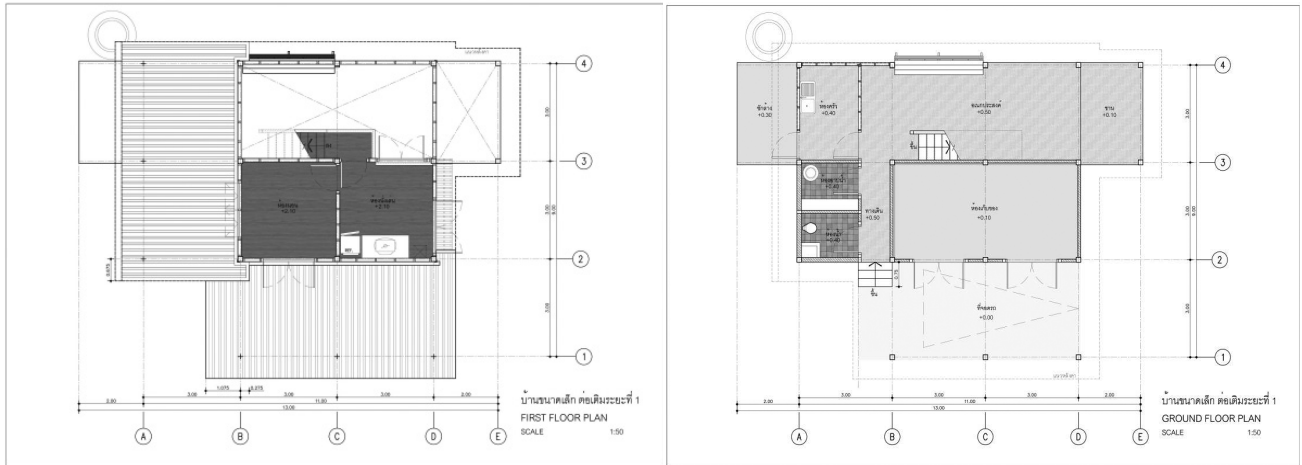
บ้านเคหะชนบทขนาดเล็กเป็นบ้านพักอาศัยขนาด 1 ห้องนอน มีพื้นที่ใช้สอยรวมเท่ากับ 66 ตารางเมตร สามารถต่อเติมห้องผู้สูงอายุ ที่จอดรถ และห้องเก็บของได้ งบประมาณในการก่อสร้าง 590,071 บาท

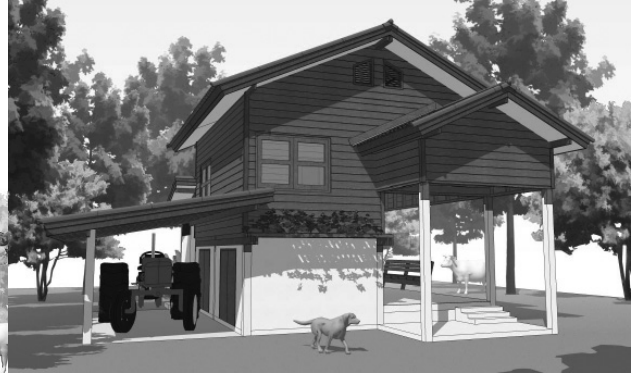
ภาพที่ 2 ผังพื้นชั้นล่าง (ซ้าย)และ ผังพื้นชั้นบน (ขวา) บ้านขนาดเล็ก

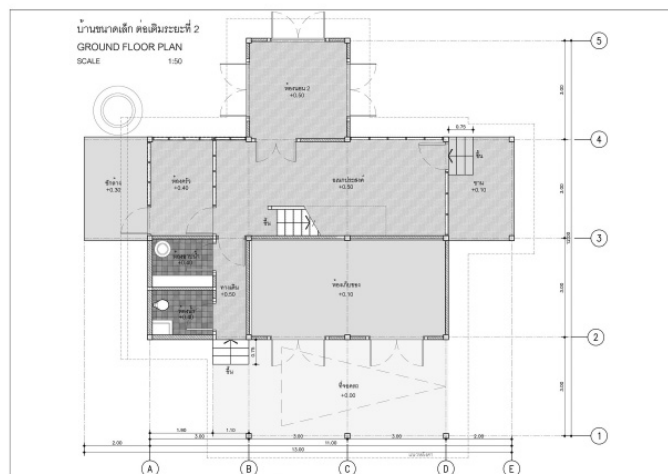
ภาพที่ 3 รูปด้านและทัศนียภาพ บ้านขนาดเล็ก

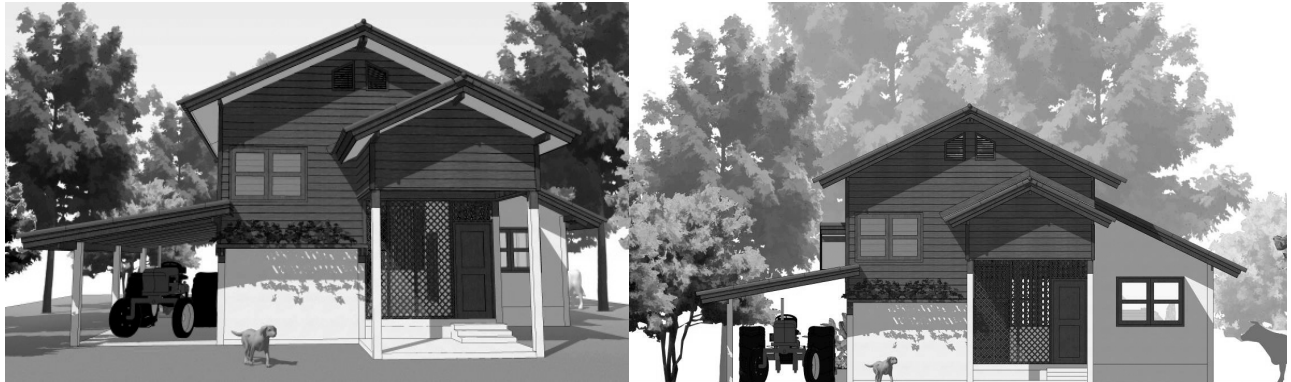
ภาพที่ 4 ผังพื้นที่ชั้นล่าง (ซ้าย)และผังพื้นที่ชั้นบน (ขวา) บ้านขนาดเล็ก ต่อเติมระยะที่ 1

ภาพที่ 5 รูปด้านหน้า (ซ้าย) และทัศนียภาพ บ้านขนาดเล็ก ต่อเติมระยะที่ 1

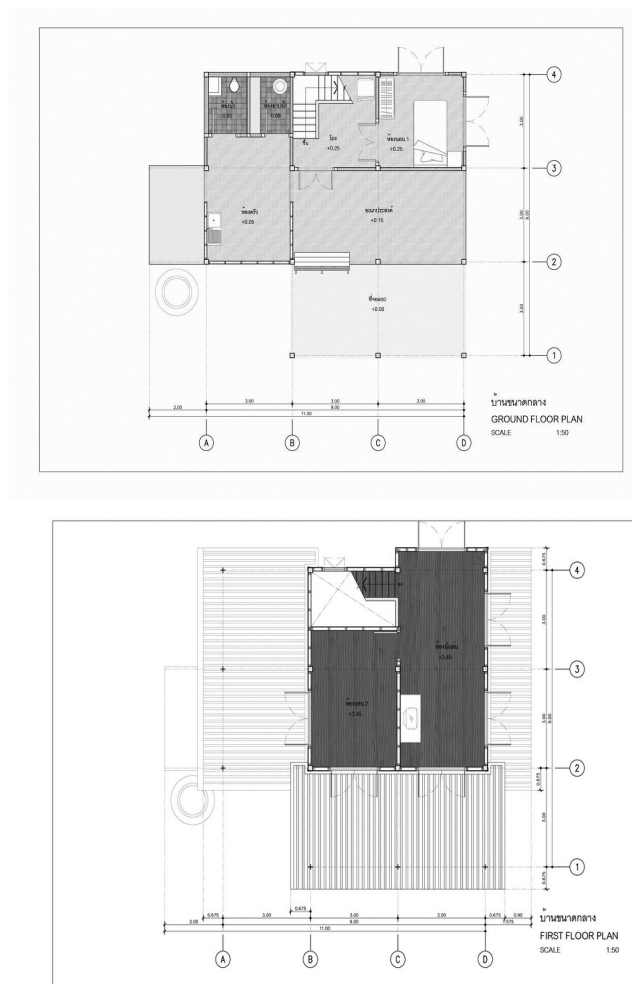
ภาพที่ 6 ผังพื้นที่ชั้นล่าง บ้านขนาดเล็ก ต่อเติมระยะที่ 2

ภาพที่ 7 รูปด้านหน้า (ซ้าย) และ ทศนิยมภาพ (ขวา) บ้านขนาดเล็ก ต่อเติมระยะที่ 2

2. แบบบ้านเคหะชนบทขนาดกลาง

บ้านเคหะชนบทขนาดกลางเป็นบ้านพักอาศัยขนาด 2 ห้องนอน มีพื้นที่ใช้สอยรวมเท่ากับ 116 ตารางเมตร งบประมาณในการก่อสร้าง 848,920 บาท

ภาพที่ 8 ผังพื้นที่ล่าง (บน) และ ชั้นบน (ล่าง) บ้านขนาดกลาง

ภาพที่ 9 รูปด้านหน้า รูปด้านข้าง ทศนิยมภาพ บ้านขนาดกลาง

ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1) ควรสนับสนุนให้เกิดการนำแบบบ้านเคหะชนบทไปใช้จริง โดยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานส่วนท้องถิ่นที่มีความรับผิดชอบโดยตรงด้านการจัดการสภาพแวดล้อมและที่อยู่อาศัยภายในท้องถิ่น

2) จัดให้มีการประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวางในการนำแบบบ้านไปใช้ โดยเน้นแนวคิดและขั้นตอนของการได้มาซึ่งแบบบ้านเพื่อเป็นความรู้ที่สามารถถ่ายทอดให้คนในพื้นที่และผู้สนใจทั่วไปได้ทราบ โดยอาจต้องอาศัยสื่อหลักในปัจจุบันคือ โทรทัศน์และวิทยุชุมชน เป็นช่องทางในการเผยแพร่ข้อมูลเพื่อช่วยเกิดการตระหนักรู้ถึงรูปแบบอาคารอยู่อาศัยที่เหมาะสมในชนบท

3) ส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยในท้องถิ่น ให้ความเข้าใจแนวทางในการพัฒนาที่เน้นการให้ความสำคัญกับท้องถิ่นและคนในพื้นที่

4) กระตุ้นให้เกิดการจัดการและสร้างแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นให้เอื้อต่อการเป็นวัสดุทางเลือกในพื้นที่เพื่อความยั่งยืนในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยในชนบท และเพื่อให้ประชาชนสามารถมีบ้านเป็นของตนเองได้ในราคาไม่สูงเกินไป เช่น ไม้ไผ่ ผนังเบา โครงไม้ไผ่ฉาบดินเหนียวและฟางข้าว อิฐดินลูกรัง วัสดุจากเศษผลิตผลจากการเกษตรอย่าง ไม้ต้นยูคาลิปตัส มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย เป็นต้น

5) สนับสนุนให้มีการดำเนินการสร้างบ้านต้นแบบขึ้นในพื้นที่ภาคอีสาน เพื่อให้ประชาชนผู้สนใจได้เข้าชมและทำการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเพื่อขยายผลในทางอีกบางประเด็นได้ เพื่อก่อให้เกิดการนำข้อมูลไปปรับเปลี่ยนแบบบ้านให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

6) สนับสนุนให้เกิดการศึกษาและดำเนินกิจกรรมเพื่อต่อยอดในการหาแนวทางในการลดงบประมาณในการก่อสร้างที่อยู่อาศัยในชนบท เช่น การใช้วัสดุทางเลือกที่หลากหลายและราคาถูก เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงาน โครงการแบบบ้านเคหะชนบทแบบบูรณาการ ภาคอีสานตอนบน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากการเคหะแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2553

เอกสารอ้างอิง

ทรงยศ วีระทวีมาศ, นพดล ตั้งสกุล, สุดจิต สนั่นไหว และ จันทนีย์ วงศ์คำ. 2548. สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาว ในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว. ในชุดโครงการ ภูมิปัญญา พัฒนาการและความสัมพันธ์กันระหว่างเรือนพื้นถิ่นไท-ไทย: ลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น (เมธีวิจัยอาวุโส สกว. 2545) ทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. หน้า 26-31.

พิมพ์ที่ : หจก.โรงพิมพ์คลังนาบัววิทยา 232/199 ถ.ศรีจันทร์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40000
Tel. 0-4332-8589-91 Fax. 0-4332-8592 E-mail : klungpress@hotmail.com 2557 สหส 08